

Marxismus jako hereze? [1997]

Akademická YMCA, Heřmaň 10. 5. 1997

01

Od března 1990 jsem v každém ročníku na obou fakultách opakoval, že marxismu a zejména mladému Marxovi je třeba nadále věnovat pozornost, že marxismus se nezhroutil spolu se sovětským impériem a komunismem bolševického typu, že se musíme myšlenkově, ideově připravovat na novou vlnu marxismu, která se nepochybně v nějaké podobě dostaví a přijde také k nám. Nebylo mi to nikdy přičítáno k dobru, ale zatím se nikdo nepokusil ve mně odhalovat kryptomarxistu. Nedávno jsem dost slyšitelně na akademické půdě a k tomu v Betlémské kapli upozornil na bezmyšlenkovité resp. myšlenkově upadlé oficiální zahrnování nejméně trojího druhu bývalých komunistů spolu s dvojím druhem sociálních demokratů a dokonce se všemi socialisty nejrozmanitější provenience a orientace do jednoho pytle. Vyšlo to později sice jen v marginálním tisku, ale oficiální reakcí bylo nereagování, tj. mlčení. To může znamenat jedno z dvojího: buď jde o pseudoproblém, snad výplod ne-li choré, tedy aspoň senilní mysli, anebo jde o problém, kterého se zejména nikdo z politiků, ale také nikdo z těch, co by chtěli svou vlastní minulost nechat co možná pod kobercem, nechce ani dotknout. Ostatně si tuto věc posuďte sami. Mým dnešním záměrem není se vracet k minulosti, nýbrž uvažovat především o budoucnosti. Každý ovšem ví, že právě to není možné jinak, než posuzováním materiálu minulosti, zda se hodí či nehodí právě pro budoucnost. Budoucnost bez minulosti není totiž možná, znamenala by neustálé začínání a pak upadání do všech možných chyb a omylů.

02

Masaryk jako prezident první republiky mnohokrát opakoval, že se jako občané všichni musí cílevědomě zbavovat svého rakušanství, protože v něm stále ještě vězí, ať chtějí nebo nechtějí. To platí dnes také pro nás pro všechny, byť mutatis mutandis: všichni se ještě dlouho budeme muset aktivně zbavovat nejrůznějších návyků, které jsme si jako společnost i jako jednotlivci osvojili v průběhu víc než čtyřiceti let komunismu, tj. tzv. socialistické resp. reálně socialistické „epochy“. Všichni jistě chápou, že třeba národy bývalého sovětského impéria jsou na tom ještě mnohem hůř, i když pro leckteré z nich ta doba víc než sedmi desetiletí neznamovala vždycky takový úpadek jako pro nás. Ted nám tu ovšem nejde o posuzování detailů, nýbrž o zhodnocení celkové. A v tom ohledu platí – jak jsem přesvědčen: tak jako po první světové válce šlo o odrakouštění, jde dnes o odkomunističtění. A tak, jako to tenkrát nešlo udělat vnějškově, ale šlo o odrakouštění uvnitř nás, tak i dnes jde o odkomunističtění uvnitř nás. Říkám to především ze dvou důvodů: 1) aby si nějaký komunistický staromilec nechtěl u mého ohýnku hrát svou vlastní polívčičku, zejména však 2) abych zřetelně odlišil ideu a posouzení jejích pozitivních i negativních aspektů od faktického způsobu jejího provedení a zejména politického uskutečnění. Dodnes platí, že bylo a je zapotřebí vytvořit něco na místě neexistujícího starého Rakouska – a je malér, že to nešlo a nejde. Víím, že už tohle tvrzení musí pro mnohé uši znít jako provokace a že to může být použito proti mně. Ještě větší provokací se bude zdát to, co řeknu nyní: Masarykova „Nová Evropa“ nemusela nutně být pojata jako velká konfederace malých států mezi Německem a Ruskem, ale také jako velká konfederace spolu s Německem a Ruskem. Sovětský svaz a jeho dominium však představovaly odpuzující a neudržitelné uskutečnění této možné ideje v ještě horší podobě než skutečné Rakousko-Uhersko realizaci „ideje státu rakouského“.

03

Nám však dnes nepůjde o tyto světové politické aspekty, nýbrž o marxismus jako myšlenkový program, jako ideu, a to pokud jde o jeho myšlenkovou, ideovou souvislost s křesťanstvím a – jak se podává s věcí samé – s židovstvím. Některé momenty této souvislosti jsou zřejmě každému, kde má oči otevřené nebo kde je alespoň ochoten je otevřít. Marx, stejně jako potom tzv. marxismus jsou nemyslitelné bez židovských a křesťanských kořenů. Marx sám je vnukem rabína, Engels pochází z pietistického luterského prostředí (v MEGA si může každý najít jeho mladickou báseň na Ducha

svatého), oba jsou v mládí myšlenkově inspirováni Feuerbachem a jeho prostřednictvím s Hegelem, původně theologem, který se dal na filosofii a prohlásil, že filosofie je formou bohuslužby (jen s opatrností sobě vlastní neřekl, co si myslil, totiž že je formou nejvyšší). Podle něho je filosofie vlastně theologií a ten, kdo se jí zabývá, slouží vlastně Bohu. (Vorles. über die Philosophie der Religion I, 29 a 30: „Die Philosophie ist in der Tat selbst Gottesdienst.“ „Die Philosophie ist daher Theologie, und die Beschäftigung mit ihr oder vielmehr in ihr ist für sich Gottesdienst.“ Feuerbach učinil jen další krok směrem, který jde vlastně ve směru proroků a samotného Ježíše: prohlásil theologii za anthropologii a tím službu „bohu“ za službu člověku, tedy bohuslužbu za člověkoslužbu. Jenže to všechno byly jen myšlenky, ale „skutek utek“. Marx Hegelovu a Feuerbachovu myšlenku domyslel až do praxe: tu člověkoslužbu je třeba uskutečnit nejen individuálně, ale sociálně, společensky, politicky. Je třeba svět nejen nově vyložit, ale podle nové interpretace také fakticky předělat. Praxe bez nové myšlenky není žádná nová praxe – na to ruští (a nejenom ruští) marxisté zapomněli. Marx neváhal tzv. revoluční praxi postavit proti tzv. špinavě-židovské praxi“ – to je jeho vlastní termín. Lenin a Stalin a jejich následovatelé postavili sovětský veletát na praxi špinavě-velkoruské, nebo si to nazvěte jakkoliv jinak, ale špinavost laskavě ponechte. My se však vrátíme k vlastní ideji.

04

Když nám angličtí přátelé poslali po válce do Akademické Ymky nějaké knihy, byla mezi nimi také jedna, v níž jsem se dočetl něco, co mne tehdy velmi oslovilo, ale co jsem potom četl nesčíslněkrát. Samo Marxovo resp. marxistické pojetí dějin prý překvapivě připomíná pojetí staroizraelské: to, o čem se v Genezi mluví jako o ráji, je beztřídní prvobytně pospolná společnost. Hřích je interpretován jako soukromé vlastnictví, jehož důsledkem jsou dějiny třídních bojů a utrpení s nimi spojené. Mesiáš je kolektivní: je to proletář. Dělnická třída spasí všechno lidstvo, protože jejím vítězstvím končí třídní boje: vítězství proletariátu je vítězstvím jediné třídy, která nemá zájem na uchování moci a ovládnutí jiných tříd – všechny třídy a tím i všechny třídní rozpory jsou likvidovány. Nastává parúsie, totiž vlastní, skutečné dějiny, k nimž dějiny třídních bojů tvoří jen jakousi předeheru. Engels zase přirovnává prorůstání revolučního proletariátu měšťáckou společností k prorůstání podzemního křesťanského podhoubí od základů až po vrcholky starého Říma. Tady nejde jen o křesťanskou resp. starožidovskou inspiraci, jako tomu je obecně u většiny druhů socialismu, ale o pochopení celé komplexní struktury dějin, které ústí v komunistickou společnost, v níž nebude soukromého vlastnictví – vlastně stav, který je v Novém zákoně popsán jako prezentně eschatologický: všechny věci měli společné. Tak se ukazuje, že nejen svou genezi, ale i jako fenomén prozrazuje marxismus zcela zřetelně svou spojitost s křesťanstvím.

05

Otázka je ovšem, proč máme mluvit o herezi. Tady musím objasnit, že v běžném povědomí jsou křesťanské hereze chápány nesprávně a povrchně. Velmi rozšířený je hluboký omyl, že na počátku je křesťanství jednotné ve svém pravověří a že heretické skupiny se odštěpovaly od hlavního proudu. Hereze pak představuje něco jako odpaděk, jako falešnou mutaci, jako nějaké renegátství. Dokonce i v protestantismu, který začíná jako hereze v tomto smyslu, tj. odštěpení od katolické církve, převládá od počátku přesvědčení, že vlastně jde o návrat k první církvi, která se považuje za fundament ortodoxie. Ve skutečnosti se tzv. ortodoxie rodila a ustavovala v dlouhodobém procesu jakési asimilace původně heretických sborů a skupin sborů prostřednictvím slova a myšlenkami pracující misie. Mluvím-li tedy o marxismu jako o křesťanské herezi, míním to zdaleka ne výlučně jako odpadnutí od křesťanství, nýbrž jako příležitost k vzájemnému oslovení, jako výzvu pro obě strany, aby spolu vedly dialog. Proto také mám za to, že dialog mezi křesťany a marxisty, který byl zahájen na Západě v době studené války, odpovídal nejvíc tomu, co se dělo v prvních křesťanských komunitách a také mezi jednotlivými komunitami. A dnes jsem přesvědčen, že se křesťané u nás nesmí nechat strhnout protimarxistickými a protikomunistickými náladami a sami se tak usvědčovat z toho, že ten dialog v šedesátých letech považovali jen za krátkodobě oportunní, ale že s ním dnes už nehodlají mít nic společného. Už tenkrát se nám jasně ukazovalo, že dialog není možný s pseudo-marxisty, ale že je možný se skutečnými, přesvědčenými marxisty. A proto také dnes je třeba si dobře vybrat. Tak jako v minulých desetiletích

bylo mnoho vskutku buržoazně zakořeněných intelektuálů, pro které dialog s marxisty neměl nejmenšího smyslu a s nimiž také pro marxisty nemělo smyslu dialog vést, tak také dnes tu máme marxisty a komunisty naprosté staromilce, kteří jen vzpomínají na své plné hrnce za komunistické éry, s nimiž rozhovor buď vůbec není možný nebo nutně postrádá jakéhokoliv smyslu.

06

Snad se mi podařilo ukázat, že když mluvím o marxismu jako křesťanské herezi, mám na mysli především marxismus a marxisty budoucnosti, ne ty minulé, z nichž většinu můžeme prostě přejít a odbýt jako „pseudomarxisty“. A právě s těmito skutečnými marxisty musíme počítat a připravit se na rozhovor s nimi. Ovšem musíme se připravit také na novou vlnu, kterou nebudou představovat jen marxisté připravení na dialog, nýbrž také zase mnoho z těch „nepravých“. To je pro mne a snad by mělo být i pro vás hlavním důvodem, proč se starat o marxismus a marxisty už dnes a nečekat až na tu vlnu. Kdo se dnes hlásí k marxismu, a není to jen laudator temporis acti – což se velmi rychle pozná – myslí to vážně, tj. má své vážné důvody. Kdo se však prostě přidá, až tu bude nová vlna, může mít důvody méně vážné, méně upřímné. A pak výběr bude nesnadnější.

07

Základní důležitost však má ideová analýza marxismu, především pak ideová analýza toho nejpodstatnějšího, nejzávažnějšího, z čeho marxismus žil, žije a ještě bude žít i v budoucnosti. Taková analýza nebyla po mém soudu dosud provedena. Představuji si to podobně, jak to bylo po dlouhá desetiletí prováděno téměř od počátku našeho století s Kierkegaardem, a jak to jen výjimečně bylo prováděno s Nietzsche. Kierkegaard o sobě napsal, že je špiónem v božích službách – a jako takovýto špión vyzradil na státní dánskou církev – a kdo chce rozumět, rozumí, že na všechny tradiční křesťany – že neberou Ježíše Krista dost vážně, ale že si právě v bohoslužbách dělají z Boha blázny. U Nietzsche to je mnohem komplikovanější: je to farářský syn, který poznal prolhanost zbožnosti oficiálního křesťanství, ale který dobře rozpoznal obrovský význam apelu na pravdivost, Wahrhaftigkeit zase právě v křesťanství. Mám za to, že Marxe – tj. mladého Marxe – je třeba připojit k těmto dvěma jako dalšího myslitele, který upozornil – podobně jako Jakubova epištola – že pouhá Wahrhaftigkeit může být stejně jalová jako oficiální zpovrchněné křesťanství, nevede-li k závažným rozhodnutí v životě a k praktickému jednání. V jistém smyslu jak Kierkegaard, tak Nietzsche, ale také Marx představují tři současné (myslím tu ve staletích) podoby hereze. Protože však my protestanté jsme si zvykli odmítat pro sebe slovo „hereze“ a důsledně mluvíme o reformě a reformování křesťanství resp. církve, je třeba se podívat na zmíněné tři myslitele minulého století jako na jakési křesťanské reformátory či alespoň prae-reformátory naší pozdní doby. Reformátoři se vždycky zprvu jeví převážně většinou jako heretici, a teprve v dlouhém procesu asimilace se daří je zapojit do hlavního či ústředního proudu. Nebylo by spravedlivé, kdybychom na reformátorech vyžadovali méně chyb a vin než na konzervativních orthodoxech. Je třeba se otevřít porozumění, dostatečně naslouchat jejich důrazům a uvážlivě, i když principiálně posuzovat, co je na nich pozitivního a perspektivního, a co ne.

08

Zkušenost z Jirchářských čtvrtků nás tehdejší účastníky naučila čemusi základně důležitému: nedbat oficiálně vyhlášených hranic a bariér, ale ověřit si je všechny s osobní angažovaností. Tehdy jsme totiž zjistili, že nám protestantům jsou někteří katolíci mnohem bližší než někteří protestanti. A právě ti to nám blízcí katolíci zjistili něco podobného ze své strany. Chtěl bych tu vydat svědectví, že podobně tomu je s mými zkušenostmi s marxisty. Také někteří z nich jsou nám křesťanům bližší než někteří jiní křesťané (či spíše pseudokřesťané). My křesťané jsme dnes svobodnější než naši potenciální marxističtí partneři v dialogu. Proto také je na nás, abychom začali sami a udělali první krok. Chápu tuto příležitost jako vhodnou k tomu, abych zdůraznil nutnost nejenom personální a sociální, národnostní atd. asimilace marxistů do budoucí Evropy, ale také nutnost asimilace některých závažných momentů a prvků samotného marxismu do evropského všeobecného dialogu.